

A XIV. század hatvanas éveiben elkezdődő török háborúk egészen 1521-ig nem játszottak egyetemlegesen negatív szerepet Közép-Magyarország városainak fejlődésében. Tény, hogy főleg Mátyás uralkodása alatt a hadsereg és a háborúkra fordított hatalmas kiadások megnövelték az adózók, többek között a városi polgárok terheit, olyannyira, hogy gyengébb kezű utódai nem tudták tovább ezt az adószintet fenntartani, ami a zsoldoshadsereg felosztatásához, ezáltal az ország katonai erejének érezhető csökkenéséhez vezetett. Az is ismert, hogy a XV. század második felében a pusztasodás, az egyes falvak elnéptelenedése — mely egyes megyékben a 15—20%-ot is elérte — aggasztó méreteket öltött. Ez a folyamat azonban csak részben vezethető vissza a török pusztítások hatására, a fejlődő városok elszívó hatása és a mezővárosok növekedése a töröknél nagyobb mértékben fogyasztotta a falvak lakosságát.

A városok azonban a nehézségek ellenére tovább fejlődtek, gazdasági erejük növekedéséhez bizonyos mértékben a törökkel szembeni a XV. század nyolcvanas éveitől kezdve intézményesített kapcsolatok kialakulása is hozzájárult. Így egyetérthetünk Kubinyi megállapításával, hogy a királyi hatalom Jagelló-kori hanyatlását nem kísértc párhuzamosan az ország, közelebbről a városok stagnálása vagy hanyatlása. (207—208. o.)

1521-ben a helyzet megváltozik, Szulejmán szultán nagy támadása küszöbön áll, a végvidéki várrendszer és a mozgó hadsereg fenntartása az ország kapacitásán túlmenő terheket ró a parasztság és a polgárság vállaira. Az egyenlőtlen erőviszonyok következménye a mohácsi vereség lett. (1526. augusztus 29.)

Kubinyi új megvilágításban tárgyalja történelmünk egyik legtragikusabb

és legbonyolultabb szakaszát az, 1526—1541 között eltelt másfél évtizedet. Megállapítja pl., hogy Zápolya pártjának, illetve általa a török orientáció időleges megerősödését nem csekély mértékben a budai polgárok kiépült török kereskedelmi kapcsolataival magyarázhatjuk.

Még jelentősebb, bár nem teljesen egyértelmű az a megfigyelés, hogy tulajdonképpen nem 1526, hanem 1529 a határkő Magyarország történetében. Ekkor alakul ki a hatalmi egyensúly a Habsburg hatalom és az oszmán birodalom között — ezt egyfelől Buda elfoglalása, másfelől Bécs sikertelen ostroma jelzi. (213. o.) A magunk részéről messzemenően egyetértünk az 1529-es esztendő egyetemes történeti jelentőségének kihangsúlyozásával. Fontos fordulóponrt volt ez a közép-magyarországi városok történetében is: Buda, Székesfehérvár és Esztergom, az ország három hadászati fontosságú városa egy csapásra határvárrá változott, ám Magyarország történetében, csupán az 1526—1541 közötti időszakban képez periódushatárt, mind a magyar államiséget, illetve az önálló magyar katonai hatalmat lezáró mohácsi csatavesztést (1526-ot), mind a török hódítást „törvényesítő” 1541-et, Buda török kézre kerülését magyar szempontból fontosabb dátumnak kell tekintenünk, mint 1529-et.

Az ismertetés szűkre szabott terjedelme kizárja, hogy más és még oly fontos kérdések, akár jelzésszerű felvázolására is kitérjünk, mint a török határterületek gazdasági fejlődésének problémái, a horvát és szlavón végek határvédő katonaságának települési és agrárkérdései, Velence török politikája vagy Frankfurt birodalmi város kapcsolata a török háborúkkal stb., pedig a korrall foglalkozó hadtörténetészek számára ezek is sok használható adatot tartalmaznak.

R. Gy.

A SZÁZADOK 1972. ÉVI 1. ÉS 2. FÜZETÉRŐL

Az utóbbi évek szociológiai irodalmában mind külföldön, mind itthon jelentős helyet kap a város, mint a modern társadalom egyik legfontosabb társadalmi, gazdasági, adminisztratív egységének vizsgálata. Érdemes azon-

ban arra is felfigyelni, hogy ebből az irodalomból — a szociológiai jellegű korábbi studiumoktól eltérően (gondoljunk csak a kérdés „klasszikusára”, Max Weberre) — jobbára hiányzik a történeti gyökerek feltárása. A lassan

kibontakozó hazai urbanisztikai irodalom figyelmét remélhetőleg nem fogja elkerülni *Gyimesi Sándor*: Az európai városok a kapitalizmus küszöbén című tanulmánya, mely a középkori és újkori városok funkcióit hasonlítja össze. (1972. 2. sz.) Városi funkcion — melyek a városon kívüli területre is kihatnak — a gazdasági (ipari termelő és ellátó, kereskedelmi) és adminisztratív (igazgatási, jogi stb.) szerepköröket érti. E tekintetben a fő különbségeket a kapitalista város gazdasági funkciói a feudális városokhoz képest területileg kibővülnek s nem lehet arról beszélni — mint korábbi időkben —, hogy egy meghatározott területre korlátozódik; továbbá teljesen új funkciót kap a kapitalizmuskori város a megnövekedett számú adminisztratív szerepkörökkel. Az a „városi hanyatlás”, amely Európában a középkor és újkor mezsgyéjén bekövetkezik, az említett városok e funkcióváltásával függ össze. Itt két mozzanatot figyelhet meg: a kialakuló új funkciók kapcsolódhatnak a régi városokhoz, de gyakran új városok kifejlődését idézték elő. Ennek következtében több, régen jelentős város a tőkés korszakban visszamarad, esetleg faluvá süllyed, egészeiben természetesen a városállomány jelentősen bővül. Igen lényegesek a szerző ezen általános elvekből kiinduló fejtegetései a nyugat-európai és középkelet-európai városfejlődésre vonatkozóan. Megállapítja, míg Nyugat-Európában a legdinamikusabb fejlődést siettető tényező, az ipar fejlődése következtében a városállomány átalakulása nagymérvű, Középkelet-Európában ez — éppen az iparfejlődés visszafogottsága miatt — mérsékelt. Különbség mutatkozik ennek folytán abban is hogy míg Nyugat-Európában a forradalmi iparfejlődés megváltoztatja a városi telephelyeket is, új városokat alakít ki, addig Európa másik felében a városokat elhagyó ipar nem tudott úgy virágozni s ezáltal új településeket létrehozni, mivel igen erős földesúri adózás alatt állott. Itt a telephely eltolódás jóval kisebb mértékű. Az iparfejlődés eltérő voltából vezethető le az is, hogy Középkelet-Európában a nyugatiakéhoz viszonyítva nagyobb szerep jut az adminisztratív funkciónak és a kereskedelemnek.

A magyar történetírásban szép ha-

gyományokra visszatekintő uradalomtörténetet módszeresen — és több új megállapításával is — gyarapítja *Zimányi Vera* cikke az 1972. évi 1. számában. (A nagymartoni kerület gazdaság- és társadalomtörténete a XVI. századtól 1767-ig.) A ma Ausztriához tartozó (Burgenland) terület már a késői feudalizmus évtizedeiben az ország egyik legfejlettebb mezőgazdasági övezetének számított. Jó piaclehetőségekkel rendelkezett, borát jó áron vették át a sziléziaiak. Ugyanakkor az alsó-ausztriai kamara közvetlen igazgatása alá tartozott, ami megővta az itt élő jobbágyokat az ország más vidékein mindenütt növekvő jobbágyi terhek növekedésétől és a terhek naturalizálódásától. Amikor Eszterházy Miklós birtokába kerül e terület, a helyzet lényegében változatlan marad: a jobbágyok továbbra is megválthatják pénzért szolgáltatásaikat, a jobbágyi árutermelés továbbra is virágzik s a jobbágyság minden országos és megyei intézkedés ellenére meg tudja őrizni szabad költözködési jogát. Sajátos, hogy Mária Terézia urbárium normáit nem alkarták és nem is tudták az itteni sokkal fejlettebb viszonyok között bevezetni, hanem a helyett újabb szerződéseket kötöttek, amelyekben alapjában a régi, a pénzszolgáltatásokra épülő rendszert őrizték meg. A szerző megközelítési módját dicséri a demográfiai viszonyok, a jobbágyok táplálkozásának, reálbérének felmérése. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk: a modern technikai eszközök felhasználásával készült tanulmány az eddigi egyik legkomplexebb uradalomtörténet a magyar történetírásban, amely igen sok fogódzót, szempontot és információt ad a XVII—XVIII. század minden kutatója részére.

Bevallottan aktuális gazdaságpolitikai kérdést tárgyal *Berend T. Iván*: A tervezés hatása a gazdasági növekedésre (A magyar tapasztalatok) című tanulmánya. Az 1948—1968 közötti fejlődést elemző írás a tervezés hatása lemérhetőségének korlátozottsága tudatában mutat rá: mely elemek tették szükségsszerűvé a gazdaságirányítást és tervezést 1968. évi reformját. Az 1948-as államosításból kiindulva vizsgálja a tervgazdálkodás működési mechanizmusát. A Minisztertanács, illetve az országgyűlés által jóváhagyott tervet le-

bontották évekre, negyedévekre, valamint minisztériumokra, iparigazgatóságokra, vállalatokra. Minden tervmutató szigorú névre szóló jelleget nyert. E módon a vállalatok önállósága formálissá vált, az utasítások a gazdaságvezetés központi akaratát érvényesítették és kikapcsolódott a piac, valamint az áru és pénzforma. Az 1951. évi árreform elszakította egymástól a termelői és fogyasztói árakat, az ipari alapanyagok az önköltségnél sokkal olcsóbban, a mezőgazdasági termények sokkal drágábban és a beszolgáltatási árnál aránytalanul magasabb áron kerültek piacra. Ez az árrendszer kiküszöbölte ugyan a nem tervezhető piaci hatásokat — s ezzel könnyítette a tervezést, de a vállalatokat nem tette érdekeltté termékeik realizálásában, a minőség javításában. Egyoldalúan a mennyiséget, a „tervteljesítést” helyezte előtérbe. Az árrendszer révén világvizonylatban is kiemelkedően megnőtt a nemzeti jövedelem és a felhalmozás, amely jórészt a mezőgazdaságban megtermelt jövedelem elvonásából származott. Ezt a gazdasági vezetés az ipari beruházások (elsősorban a nehéziparban) fokozására használta fel. A tervutasításos rendszer — amelyre többek között azért is volt szükség, mert az államigazgatás a gazdaság- és vállalatvezetés fontos pozícióba képzetlen erők kerültek — hozzájárult, hogy mind több és több munkaerőt vettek fel, nagy mértékben nőtt az ipari termelés növekedési üteme. Ugyanakkor erősen jelentkeztek az ellentmondások is. E rendszer nem ösztönözte a vállalatokat a termelékenység növelésére, a minőség javítására, anyagtakarékosságra. A vállalatoknál nagy készletek halmozódtak fel, nem érződhetett a piac kedvező, serkentő hatása, szűkült a választék, a központi információs igény miatt felduzzadt az adminisztráció. Ennek következtében a nemzeti jövedelem egy része veszendőbe ment. Az 1968-as reform a tervezés előnyeit ezért a piaci hatások előnyeivel igyekezik ötvözni.

Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén (1972. 2. sz.) című tanulmánya az erdélyi románok társadalmi szerkezetének és a román burzsoázia pártjának, a román nemzeti párt 1918 előtti tevékenységének bemutatása után azt a helyzetet

elemzi amely a Habsburg monarchia összeomlása, az 1918. október 30-i polgári demokratikus forradalom után a román burzsoázia számára teremtődött. A régi államapparátus fő ereje — a hadsereg — összeomlott, a munkás-, s Erdélyben elsősorban a parasztmozgalmak felszámolták a volt központi hatalom helyi szerveit. A román polgárság a tőkés rend fenntartása érdekében igyekezett magyar osztályos társaival együtt egy új apparátus létrehozni. A nemzeti tanácsok egyszerre jelentették a demokratizálódást, s a forradalommal való szembefordulást. A Monarchia hadseregében szolgáló román katonákból az erdélyi központi román nemzeti tanács nem csupán gárdákat szervezett, hanem megpróbált magának valamilyen haderőt teremteni. A Prágából és Wiener-Neustadtból hazatérő alakulatokat azonban a szerb kormány — a Bánát hovatarozásának eldöntetlen volta miatt — lefegyverezte. Az erdélyi román burzsoázia november első felében még megpróbált egyezkedni Károlyiékkel, majd amikor teljesen egyértelmű lett, hogy a nagyhatalmak Erdélyt Romániának ígérik, az új államban saját pozíciójának biztosítása céljából is összehívták az 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlést, amely kimondta az erdélyi románok csatlakozását Romániához, s ugyanakkor néhány alapvető demokratikus jog — köztük a nemzetiségek öngazgatásának — bevezetését deklarálta. A román szociáldemokrata munkásság vezetőinek jobbszárnya a „nemzeti állam” megteremtését tartotta soron levő feladatnak, s ezért támogatta a polgári demokratikusokat, a balszárny viszont a forradalmasodás felgyorsulása láttán a demokratikus forradalom szocialista forradalomná történő átfejlesztését szorgalmazta, a nemzeti kérdést ennek alárendelte. A gyulafehérvári gyűlés után az erdélyi román polgárság kormányt alakított („Kormányzótanács”), amely egészen 1920-ig igazgatta Erdély ügyeit.

A két füzet kisebb közleményei jobbara a középkor időszakából íródtak. *J. le Goff*, a világhírű francia történész a középkori városhálózat körvonalazására új elméletet hirdetett meg. Megfigyelése szerint a szociológiailag is valóban városias településeket a középkorban arról lehet felismerni, hogy

a koldulórendek valamelyike kolostort vagy kolostorokat tartott fenn a városban, illetve annak közvetlen környezetén. *Fügedi Erik* sorra veszi a magyar városokat a XIII. századtól a XV—XVI. század fordulójáig és Goff tételét nálunk teljesen igazolva látja. Elannyira, hogy — a bányavárosokat kivéve, ahol érdekes módon egyáltalán nem találja a koldulórendek nyomait — megállapítja: a középkori magyar városok rangsorolási alapját nem a városi kiváltságlevelek, hanem a koldulórendi kolostorok száma képezheti. (1972. 1. sz.) *Granasztói György* egy 1475-ből származó adójegyzék elemzéséből bontja ki a XV. század végi brassói társadalom néhány jellemző sajátosságát, hangsúlyozva, hogy e társadalmi rajz vonásai (pl. az agrár jelleg feltűnő csökkenése, a társadalmi tagozódás előrehaladott volta) még csak elemeit képezhetik egy később, több város példájának elemzése alapján összeállítható általánosabb városfejlődési képnek. (2. sz.)

Székelty György az ELTE-n rendezett Dürer-előadásának (a nagy festő születésének 500. évfordulója alkalmából) szövegét teszi közzé. A történész szemével mutat rá azokra a társadalomtörténeti elemekre, melyek a kor szellemi arculatába beillesztik Dürer művészetét. Rendkívüli alapossággal veszi számba azokat a személyeket, akik Dürerrel dolgoztattak, illetve a történeti eseményeket, melyeket Dürer megfestett, s ez utóbbiak korabeli értelmezésével a XVI. század eleji Németország társadalmi-szellemi életének mozaikszerű rajza elevenedik meg előttünk. (2. sz.) *E. Westermann* (NDK) azt vizsgálja rövid tanulmányában, hogy miként emelkedik a thüringiai csurgatókohós ezüst- s réztermelés és ezzel összefüggésben annak elsősorban Itália irányába kialakuló kereskedelmi kapcsolata a közép-európai kereskedelem számára a XV—XVI. század fordulóján. (2. sz.) *Dóka Klára* a céhes

mesterré válás feltételeit rekonstruálja Pesten az 1840-es években igen gazdag levéltári forrásanyagra épülő írásában. *Zachar József* a *Neue Freie Presse* című osztrák lap (a *Die Presse* utóda, amelybe több alkalommal Marx is publikált) cikkeinek elemzése révén válaszolja az ausztriai német liberálisok, a Verfassungspartei külpolitikai koncepcióját az Ausztria számára oly fontos 1870-es években (1. sz.) A magyarországon már eddig is publikált *Karl Obermann* (NDK) eddig ismeretlen (szovjet és németországi) levéltári anyagon, valamint gazdag sajtóra támaszkodva állítja össze a *Neue Rheinische Zeitung* alapításának történetét, különösen a Marx és Engels tevékenységéhez vezető szálakra figyelve. Közli a berlini levéltárban fekvő felhívást is az újság alapítására. (2. sz.)

Talán kevésbé ismeretes a szélesebb közönség előtt, hogy az elmúlt években megszorodtak a magyarországi és szomszédos országbéli történelem-tankönyvek ismeretanyagainak összehangolására irányuló erőfeszítések. A nem minden nehézség nélküli és a szocialista országokban a nem mindig elégedettségre alapot adó internacionalista szellemű nevelést igen elősegítő munka iránt érdeklődő olvasónak sok érdekes információt tartalmaz *Gaál György* (Jugoszlávia), a Vajdasági Történelmi Társulat elnökének írása: A magyar történelem tanítása Jugoszláviában. A szerző a magyar vonatkozású történelmi oktatási anyag leírása mellett igen őszintén beszél azokról a gondokról, amelyekkel a csökkentett történelmi óraszámok között tanító és a magyar történelemről gyakran nem elég ismerettel rendelkező jugoszláv tanároknak meg kell birkóznuk. (Mivel a moszkvai történész világkongresszusról már korábban szoltunk, itt nem térünk ki az 1972. 1. és 2. számban is közölt magyar korreferátumok ismertetésére.)

Glatz Ferenc

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió) 1973. 1—3. sz. — A szovjet ifjúsági szervezet hősi történetével foglalkozik *V. IVANOV*: „A Komszomol a Nagy Honvédő Háború éveiben” (1. sz. 3—10. o.) c. tanulmá-

nya. A háború kitörése utáni napokban a Komszomol azonnal fontos feladatot kapott a rendőrség támogatása, a szocialista tulajdon védelme, az elsötétítés ellenőrzése terén, továbbá részt vállalt a légmentesítés és a Vörös kereszt